

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ 18^ο – 20^ο ΑΙΩΝΑΣ

Διμιττριος Ίωανης Ρυμπος

Είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για «γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια», διότι σπάνια τη συναντά κάποιος σε καθαρή μορφή, χωρίς δηλαδή τα ηχηρά παράσιτα της «εθνικής συνείδησης». Στο μέρος αυτό του κόσμου καθιερώθηκε μια σχέση «γλώσσας και «έθνους» λίγο ή πολύ αζεδιάλυτη και μυστηριακή. Θεωρείται φυσικό η εθνική χειραφέτηση να συνοδεύεται από τη γλωσσική χειραφέτηση, η κατασκευή του έθνους από την κατασκευή της «δικής του» γλώσσας.

Πρέπει να τονίσουμε ότι τα συμφραζόμενα της οποιασδήποτε σημερινής κρίσης είναι τελείως διαφορετικά από τα εθνογενετικά συμφραζόμενα του 18^{ου} ή του 19^{ου} αιώνα, για πολλούς και διαφόρους λόγους, μεταξύ των οποίων και ένας για τον οποίο γίνεται λόγος εδώ: ότι βασικό τους στοιχείο αποτελούν και τα περί Βαλκανίων στερεότυπα που σχηματίστηκαν κατά τους προηγούμενους αιώνες, σε μία άνιση μεν, αλλά σταθερή συνεργασία μεταξύ εγχώριων και δυτικών παραγόντων. Αυτά τα στερεότυπα όμως δεν υπήρχαν πάντα, όπως φυσικά και τα Βαλκάνια δεν υπήρχαν πάντα. Το πράγμα κάπου ξεκίνησε: και με τον ίδιο τρόπο που μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις απαρχές των βαλκανικών εθνών, είναι δυνατόν να αναζητήσουμε και εκφράσεις γλωσσικής συνείδησης απαλλαγμένες από άσχετες προσμίξεις, εκ των υστέρων ή εκ του πονηρού.

Πηγαίνουμε λοιπόν στο 18^ο αιώνα και στα λημέρια του λεγόμενου νεοελληνικού διαφωτισμού. Την περίοδο αυτή συγκρατούμε δύο στοιχεία – τη χαοτική ανομοιογένεια του ελληνικού κόσμου, την κυριολεκτική αοριστία του, και, αντίθετα την πολύ ιδιόρρυθμη ομοιογένειά του μέσω της παιδείας: λέμε ιδιόρρυθμη, διότι η ελληνική παιδεία – άρα και η ελληνική γλώσσα – λειτουργεί ομοιογενοποιητικά όχι μόνο για τον ελληνικό κόσμο, αλλά για ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική, μέχρι τις εθνικές «αφυπνίσεις» των μη ελληνόφωνων πληθυσμών της.

Ο Κοραής ταυτίζει γλώσσα και έθνος με κατηγορηματικό τρόπο, ενώ η σύμπτωση γλωσσικής και εθνικής αφύπνισης των Επτανησίων ιταλόφωνων

αριστοκρατών δεν αφήνει αμφιβολίες για τη στενή σχέση των δύο και είναι γνωστό ότι ολόκληρος ο 19^{ος} αιώνας βρίθκει από στερεότυπες αναφορές στη σωστική λειτουργία της γλώσσας για το ελληνικό έθνος στο μακραίωνα διάστημα της αιχμαλωσίας του.

Από την άλλη πλευρά η σημαντική παρουσία αλλόγλωσσων λόγιων με ελληνική γλωσσική συνείδηση στα χρόνια του διαφωτισμού, μας οδηγεί προς μια διαφορετική κατεύθυνση. Η χρήση στα ελληνικά της λέξης έθνος, που γίνεται όλο και πιο συχνή όσο προχωράμε στον 19^ο αιώνα, μπορεί να είναι κάποτε παραπλανητική. Ο μεν Κοραής τοποθετείται ασφαλώς από τη μεριά εδώ του σύγχρονου έθνους, άλλο αν το μετέπειτα εθνικό κράτος βρισκόταν τελείως έξω από τις προβλέψεις του ή και τις επιθυμίες του. Τι μπορούμε να πούμε όμως για τους Φαναριώτες; Σε ένα περιβάλλον βλάχικο, οικοδομούν ένα εντυπωσιακό οικοδόμημα ελληνικής παιδείας, με στοιχεία που ερανίζονται από τη Δύση, κυρίως γιατί πρώτη φορά εφαρμόζουν στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων ένα συστηματικό μεταφραστικό πρόγραμμα. Σ' αυτό λοιπόν το πλαίσιο, η εντατική καλλιέργεια του λόγου περί γλώσσας κάνει ακόμα πιο αισθητή την γενική σχεδόν απουσία του λόγου περί έθνους.

Ίδιοι είναι οι περιορισμοί που δεσμεύουν και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το ότι προστάτευσε με πάθος το γλωσσικό συντηρητισμό στα χρόνια του διαφωτισμού, ή αργότερα την ελληνική γλώσσα, στα χρόνια του βουλγαρικού εθνικού κινήματος, δεν είχε καμία σχέση με προτεραιότητες εθνικού περιεχομένου. Κι ωστόσο, με το να εμπλακεί στο ζήτημα της γλώσσας, συντέλεσε άθελα του στην αποκαθήλωση της ελληνικής γλώσσας, στην απώλεια της ιδιότητας της ιερής γλώσσας, στην οποία χρωστούσε την ηγεμονία της στο χώρο των Βαλκανίων. Και το τελευταίο που απαιτείται για να μιληθεί μια ιερή γλώσσα είναι γλωσσική συνείδηση.

Έτσι λοιπόν στην ελληνική περίπτωση φαίνεται πως είναι θεμιτό να κάνουμε λόγο για γλωσσική συνείδηση που προηγείται της εθνικής, χωρίς η δεύτερη να προκύπτει αυτονόητα από την πρώτη.

Σ' ένα άλλο κράτος της Βαλκανικής, στην Βουλγαρία, η ελληνική γλώσσα, είναι όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ένας ομογενοποιητικός παράγοντας, ο οποίος συντελεί στην εθνική αφύπνιση των κατοίκων της. Αξιόλογες πνευματικές προσωπικότητες της χώρας αυτής, που έλαβαν τη μόρφωσή τους σε ελληνικά σχολεία και σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα παίζουν ιδιαίτερο ρόλο στην εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων και στην συνέχεια στη δημιουργία γλωσσικής συνείδησης.

Ο Παΐσιος Χιλανδαρινός το 1762 ολοκληρώνει το έργο του «Ictoria Slavianobálgarska», μανιφέστο για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης των Βουλγάρων. Ο ίδιος με το έργο αυτό τεκμηριώνει την ιδέα για χειραφέτησή τους από τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς. Με παραδείγματα από την βουλγαρική ιστορία ο Παΐσιος αποδεικνύει το δικαίωμα για μια ξεχωριστή θέση και για μια εθνική ζωή του βουλγαρικού λαού στον βαλκανικό κόσμο.

Σχεδόν ένα αιώνα αργότερα το Νοέμβριο του 1857 ως καθηγητής στη Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης ο Άνθιμος (πρώτος Βούλγαρος Έξαρχος) στα έδρανα της τάξης συνεχίζει να ξυπνάει τη βουλγαρική συνείδηση των Βούλγαρων μαθητών του και μελλοντικών εκκλησιαστικών και πνευματικών προσωπικοτήτων για κάθε είδους αγώνα, ενώ στους υπόλοιπους μαθητές του μαθαίνει να σέβονται τους σλάβικους λαούς, μέρος της μεγάλης ορθόδοξης χριστιανικής οικογένειας.¹

Επίσης στα πρώτα χρόνια της παρουσίας του Μάρκου Μπαλαμπάνωφ στην Σχολή της Χάλκης (1856), καθώς και στους άλλους Βούλγαρους μαθητές βουλγαρική συνείδηση δεν έχει διαμορφωθεί. Αυτή ξυπνάει σταδιακά μέσα τους, με την αναζωπύρωση του εκκλησιαστικού ζητήματος και με τη πολύπλευρη μόρφωση που αποκτούν.²

Το κίνημα του νεοβουλγαρικού διαφωτισμού ξεκίνησε από τη βουλγαρική αστική τάξη, σύμφωνα με το παράδειγμα των ιδανικών του νεοελληνικού διαφωτισμού. Αποτέλεσμα του οποίου ήταν να ξεκινήσει μια ιδιόμορφη συζήτηση, η οποία διήρκησε δεκαετίες. Μια πλειάδα από διαφωτιστές – Εμανουήλ Βασκίντοβιτς, Ράινο Πόποβιτς, Κωνσταντίν Φότινωφ κ.ά. – ισχυρίστηκαν, ότι ο βουλγαρικός διαφωτισμός είναι δυνατός μόνο στους κόλπους του ελληνισμού. Σύμφωνα με αυτούς η αποδοχή της ελληνικής πολιτιστικής και επικοινωνιακής γλώσσας εξασφαλίζει τη σύνδεση του βουλγαρικού διαφωτισμού με το δικό του κλασικό παρελθόν, με το Βυζάντιο και τις πολιτιστικές του παραδόσεις.

Άλλοι αξιόλογοι διαφωτιστές, επίσης απόφοιτοι ελληνικών σχολών, είχαν αντίθετη άποψη. Πίστευαν, ότι η προσκόλληση σε κάθε τι ελληνικό αποτελεί όλεθρο για τον βουλγαρικό λαό. Για το λόγο αυτό επέμεναν ο πολιτισμός να έχει ως βάση την ομιλούμενη βουλγαρική γλώσσα. Οι πιο σκληροί και πιο πιστοί εκπρόσωποι της τάσης αυτής ήταν ο Ιβάν Σελιμίνσκι³, ο Νεόφιτ Μπόσβελι, ο Βασίλ Απρίλωφ κ.ά.

Οι δραματικές εξελίξεις των αρχών του 20^{ου} αιώνα έδειξαν πως είναι δυνατή η εθνική συνείδηση να προηγείται της γλωσσικής και με το παράδειγμα του τουρκικού εθνικισμού. Ο τουρκικός εθνικισμός δύσκολα θα μπορούσε να συγκριθεί επί ίσοις όροις με τους προγενέστερους του

βαλκανικούς εθνικισμούς, αν μη τι άλλο ακριβώς επειδή τους προϋποθέτει, μοιράζεται ωστόσο μαζί τους μια κοινή βάση: το οθωμανικό παρελθόν.

Βέβαια η σχέση του τουρκικού εθνικισμού με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι τελείως διαφορετική από ό,τι των υπολοίπων. Δεν είναι μόνο ότι εκ των πραγμάτων την κληρονομεί, αλλά και ότι προβαίνει στις ριζικότερες κινήσεις για την αποτίναξη αυτής της κληρονομιάς. Το κεμαλικό κράτος υιοθέτησε συστηματικότερα από οποιοδήποτε βαλκανικό – μπορούμε να σημειώσουμε και με κάποιο αυταρχισμό – τα γνωρίσματα του σύγχρονου δυτικού κράτους. Για την ένταξη της νέας Τουρκίας στα «πολιτισμένα έθνη» κρίθηκε απαραίτητη και η κατάργηση του αραβικού αλφαβήτου, που αποξένωσε εν μία νυκτί τους Τούρκους από την ιερή γλώσσα του Κορανίου.

Το προφανές συμπέρασμα από τα παραδείγματα, είναι ότι δεν υπάρχει έτοιμη από τα πριν συνταγή για τη σχέση γλωσσικής και εθνικής συνείδησης, σχέση η οποία ούτε δεδομένη είναι, ούτε αιτιώδης, άλλο αν η εξέλιξη του εθνικισμού (και αυτό δεν συμβαίνει μόνο στα Βαλκάνια) επέβαλε τη συνάντησή τους. Ένα δεύτερο συμπέρασμα, λιγότερα προφανές, είναι ότι δεν υπάρχει συνταγή και για τον τρόπο με τον οποίο η κάθε γλωσσική περίπτωση απαντά σε μια κοινή πρόκληση, που μπορούμε συνθηματικά να αποκαλέσουμε δυτική. Οι πολυσχιδείς εκδοχές δυσκολίας στη συνεννόηση των βαλκανικών λαών με τη Δύση, κοινό αντικείμενο των πόθων τους, έχουν και ένα καθαρά γλωσσικό υπόβαθρο. Το ότι οι συνειδητότεροι, ως ομάδα προωθητές αυτού του σχεδίου οι Φαναριώτες, που είδαν το παιδευτικό τους έργο ως, κυρίως, μεταφραστικό ταυτίστηκαν, στα μάτια τουλάχιστον των άμεσα ενδιαφερομένων Ρουμάνων, με τις πιο αντιδραστικές πλευρές του ανατολικού δεσποτισμού, δίνει μια ιδέα για τις δυσκολίες του εγχειρήματος. Και από τις αποτυχίες που οι βαλκανικοί λαοί δοκίμασαν και δοκιμάζουν, σε οποιοδήποτε βαθμό, πρόσκαιρες ή μόνιμες, προκύπτει ένα παράδοξο πλαίσιο για την ενότητα ακόμα, του χώρου των Βαλκανίων.

БЕЛЕЖКИ

1. Повече за дейността му като преподавател в Богословското училище на о. Халки вж. у Румпос, Й. Димитриос. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на о. Халки 1844–1903. Астарга, В. Търново, 2007, 86–96.

2. Пак там, 134–140.

3. Румпос, Й. Димитриос. Българското присъствие в Атинския университет през XIX век. – В: Сборник Балканите – език, история, култура. Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, 143–152.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексијева, А.** Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – В: *Studia Balcanica* 14. С., 1979.
- Генчев, Н.** Българско възраждане. Трето допълнено и преработено издание. София, 1988.
- Данова, Н.** Националният проблем в гръцките политически програми през XIX век. С., 1980.
- Радкова, Р.** Българската интелигенция през Възраждането. С., 1986.
– Българското образование през XVIII и първата половина на XIX в. – В: Изследвания по българската история. Т. 6. Проблеми на българското възраждане. С., 1981.
- Румпос, Й.** Димитриос Български преподаватели и ученици в Богословското училище на о. Халки 1844–1903. Велико Търново, Астарта, 2007.
Сборник: Балканите – език, история, култура. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2008.
- Шишманов, Д. Ив.** “Нови студии из областта на Българското Възраждане. I, В. Е. Априлов. Неофит Рилски, Неофит Бозвели” – В: Сборник на БАН, кн. XXI, С., 1926.
- Шишманов, Ив.** Българско възраждане. Т. 1 и 2. Студии. С., 1965.
Studia Balkanica 14. Проблеми на Балканската история и култура. София, 1979.
- Μπρέκης, Α.** Σπύρος. Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, (19ος αιώνας). Αθήνα 2000.
- Παλαρηγόπουλος, Κ.** Ιστορία του Ελληνικού έθνους. Αθήνα, 1970.
- Ροΐμπος, Ι.** Δημήτριος. Ιστορία και πολιτισμός της Ελλάδας (1453–2000). Астарта, Велико Търново, 2007.
- Φραγκίσκος, Ν.** Εμμ. «Ο Κораής και η Ιονική Ακαδημία (1808–1814)». Ο Ερανιστής 3, 1965.